

УДК 371.134

Станіслав Ткачук,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри теорії і методики навчання технологій,
декан технологічного-педагогічного факультету
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Стаття присвячена проблемі професійної підготовки майбутніх учителів загальноосвітніх навчальних закладів. Розглянуто ефективні форми та методи їх підготовки. Відзначається важливість окресленої проблеми.

Ключові слова: вчитель, проблеми навчання, форми, методи, професійна підготовка.

Статья посвящена проблеме профессиональной подготовки будущих учителей общеобразовательных учебных заведений. Рассмотрены эффективные формы и методы их подготовки. Отмечается важность обозначенной проблемы.

Ключевые слова: учитель, проблемы обучения, формы, методы, профессиональная подготовка.

The article deals with the professional training of secondary schools teachers. effective forms and methods of their preparation are considered the importance of the outlined problems is oted.

Key words: teacher education issues, forms, methods, professional training.

Світові тенденції розвитку суспільства суттєво вплинули на вітчизняну педагогічну освіту. Осучаснені компетенції, функції вчителя, компоненти педагогічної діяльності ускладнили «професійний портрет» сучасного педагога. Технологізація освіти поступово зводить діяльність учителя до чітко регламентованих правил, визначених педагогічних прийомів, кліше щодо організації навчально-виховного процесу.

«Дидактичний набір» сучасного вчителя обмежується невеликою кількістю методів та прийомів педагогічної дії. Проте вчитель-практик постійно вирішує одне основне завдання – як побудувати педагогічну дію, щоб учням було цікаво навчатися, щоб процес навчання був результатом спільної праці вчителя і учня.

Стрімкий розвиток технологій висуває перед освітою нові завдання, що потребують перегляду змісту освіти, форм, методів, прийомів

навчання. Переорієнтація освіти на особистість учня веде за собою перегляд ставлення до школяра як до об'єкта навчання та виховання. Учень повинен стати реальним і повноправним господарем процесу навчання, суспільного життя і майбутньої професійної діяльності, який повністю усвідомлює всю міру відповідальності за зроблений вибір.

Зважаючи на це, постає питання актуалізації проблеми підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів на засадах впровадження сучасних форм і методів та виокремлення теоретичних засад дослідження даного процесу, що й стало метою нашої статті.

Аналіз літератури свідчить, що вченими ґрунтовно досліджено умови педагогічної підготовки у вищих навчальних закладах, теоретико-методологічні основи педагогічної освіти (А. Войченко, М. Дьяченко, І. Зязюн, О. Кондратюк, Л. Кондрашова, Н. Кузьміна, В. Кушнір, О. Мороз, В. Радул, В. Сластьонін) і підготовки педагога у вищих навчальних закладах (О. Глузман, Р. Гуревич, А. Лисенко, Н. Мойсеюк, О. Пометун, Л. Римар, В. Сагарда, С. Сисоєва, Г. Тарасенко). Також широкому колу питань професійної підготовки сучасного вчителя присвячені праці А. Алексюка, Н. Бібік, В. Бондаря, П. Гусака, О. Киричука, В. Лугового, Н. Кічук, В. Шахова та ін.

Проблема навчання підростаючого покоління належить до найскладніших у сучасній педагогіці. Пов'язана вона з переходом суспільства до нового соціального виміру, в основі якого перебуває професійно підготовлена особистість.

Таким чином, зміни, що відбуваються в суспільстві, висувають високі вимоги до особистісних та професійно значущих якостей національних кадрів з вищою освітою. Актуальними стають активність, ініціативність, самостійність, творчість, висока відповідальність спеціаліста, що неможливо без професійної компетентності на основі фундаментальних знань, які забезпечують мобільність й адаптивність до динамічних умов ринку праці.

Тому актуальним є побудова такої *моделі* підготовки сучасного вчителя, де першочерговим буде навчання учнів адекватно оцінювати нові обставини та самостійно формувати стратегію подолання викликів, які можуть виникати. Найбільший потенціал для подолання даної проблеми серед навчальних предметів має трудове навчання, оскільки успішне розв'язання вищезгаданого завдання можливе за умов активної практичної діяльності учнів, коли їм передається ініціатива в досягненні навчальних цілей.

Закон України «Про освіту», державна програма «Вчитель», Державний стандарт освітньої галузі «Технологія», Концепція технологічної освіти учнів загальноосвітніх закладів України, гостро поставили питання про необхідність опори в процесі становлення національної освіти на науку та перспективний досвід. Вирішення цього завдання можливе на основі активного впровадження в практику роботи

загальноосвітніх навчальних закладів досягнень педагогічної науки та передового досвіду. В сьогоdnішніх умовах реформування загальноосвітніх навчальних закладів, гуманізації і демократизації навчально-виховного процесу виявлення та розповсюдження всього нового набуває першочергового значення. Розбудова української національної школи вимагає працювати по-новому, створювати атмосферу пошуку, оновлення форм і методів педагогічної діяльності.

Проблемами удосконалення організаційних форм і методів навчання займалися О. Ващенко, Й. Ф. Гербардт, Я. А. Коменський, Й. Г. Песталоцці, Г. С. Сковорода. В останні роки питання вдосконалення організаційних форм і методів навчання розглядалися в роботах А. М. Алексюк, І. Ф. Варламова, В. О. Онищука, О. Я. Савченко, Ю. К. Чабанського. Аналіз цих робіт, не дивлячись на їх високий методичний рівень, показав, що чіткого визначення в педагогічній науці понять «форма організації навчання» чи «організаційні форми навчання», як і поняття «форми навчальної роботи» як педагогічних категорій поки що немає.

І. Ф. Халамов правий, констатує, що «на жаль це поняття не має в дидактиці чіткого визначення» і що «більшість вчених просто обходять це питання і обмежуються буденними уявленнями про сутність даної категорії».

У свою чергу методам навчання, від яких залежить немалий успіх роботи вчителя і школи в цілому теж, присвячений не один десяток фундаментальних досліджень як в теорії педагогіки, так і в приватних методиках викладання окремих навчальних предметів. І не дивлячись на це, проблема методів навчання як в теорії навчання, так і в реальній педагогічній практиці залишається дуже актуальною і час від часу породжує гострі дискусії на сторінках педагогічної літератури. Вони пояснюються безперервними спробами теоретиків-дидактів перейти від емпіричних описів окремих груп методів до обґрунтування наукової системи методів навчання і пояснення їх сутності на основі розкриття природи методів навчання і розробки основ їх класифікації.

Історія розвитку й становлення методів навчання дуже своєрідна. Вчені-педагоги, спостерігаючи за процесом навчання в школі, звернули увагу на величезну різноманітність видів діяльності вчителів та учнів на уроці. Ці види діяльності вони і почали називати методами навчання. Наприклад, учитель пояснює новий матеріал – він використовує метод пояснення; учні самостійно вивчають матеріал – це метод самостійної роботи; учень виконує практичні завдання – метод практичної роботи і т.д. Такий підхід до виділення методів навчання послужив приводом різним авторам виділяти різну кількість методів навчання та давати їм вкрай різноманітні назви.

Та якість педагогічного процесу не можна забезпечити лише методичною його досконалістю, працездатністю вчителя, добрим обладнанням тощо. Чи не найголовнішими результатами навчання є

виховання сумлінного творчого ставлення учня до праці, його позиція на уроці, бажання та прагнення бути кращим, тобто позитивні зміни в самій особистості дитини.

Навчання по-різному впливає на розумовий розвиток залежно від того, наскільки успішно воно виховує в учнів повноцінні мотиви учіння. Дослідні дані свідчать, що структура навчальної діяльності, яка адекватна цілям навчання, є фактором формування в учнів не лише систем операцій і знань, а й навчальних, пізнавальних інтересів, бажання вчитися допитливості, любові до книги, прагнення до самоосвіти.

Дискусії навколо проблеми форм організації навчального процесу в школі не затихають на сторінках педагогічної літератури. І це не випадково. Чіткого визначення в педагогічній науці понять «форма організації навчання» чи «організаційні форми навчання», як і поняття «форми навчальної роботи» як педагогічних категорій поки що немає. І. Ф. Харламов правий, констатує, що «на жаль, це поняття не має в дидактиці чіткого визначення», і що «більшість вчених просто обходять це питання і обмежуються буденними уявленнями про сутність даної категорії» [5]. Ретельний аналіз різних позицій у визначенні даного поняття, вжитий І. М. Чередовим, свідчить про те, що більшість вчених-педагогів дають цьому поняттю занадто загальне визначення. Приводом до такого висновку послужило визначення цього поняття І. Я. Лернером. Він пише: «Організаційну форму навчання ми визначаємо як взаємодію вчителя і учнів. Що регулюється певним, заздалегідь встановленим режимом і порядком» [4]. Природньо постає запитання: що таке форма організації навчання? В чому її суть? Що таке «організація» в даному контексті?

У науці поняття «форма» розглядається як з позиції лінгвістичної, так і з філософської. В тлумачному словнику С. І. Ожогова поняття «форма» трактується як вид, пристрій, тип, структура, конструкція чого-небудь, обумовлені певним змістом.

Форма – це вид ззовні, це зовнішнє окреслення, певний встановлений порядок.

Форма будь-якого предмета, процесу, явища зумовлена його змістом і, в свою чергу, виявляє на нього протилежний вплив.

У «Філософській енциклопедії» поняття «форма» визначається так: «Форма є внутрішньою організацією змісту... Форма обіймає систему стійких зв'язків предмета». І тим самим виражає внутрішній зв'язок і спосіб організації, взаємодію елементів і процесів явищ як між собою, так і із зовнішніми умовами. Форма володіє відносною самостійністю, що тим більше підсилюється, чим більшу історію має дана форма.

З боку навчання, форма – це спеціальна конструкція процесу навчання. Характер цієї конструкції зумовлений змістом процесу навчання, методами, прийомами, засобами, видами діяльності учнів. Ця конструкція навчання представляє собою внутрішню організацію змісту,

який в реальній... педагогічній дійсності виступає процес взаємодії, спілкування вчителя з учнями при роботі над певним навчальним матеріалом.

Відповідно форму навчання потрібно розуміти як конструкцію відрізків, циклів процесу навчання, що реалізуються в зв'язку керуючої діяльності вчителя і навчальної діяльності учнів, що керується засвоєнням певного змісту навчального матеріалу і способів діяльності. Представляючи собою вид ззовні, зовнішнє окреслення відрізків – циклів навчання, форма відображає систему стійких зв'язків компонентів всередині кожного циклу навчання і як дидактична категорія позначає зовнішню сторону організації навчального процесу, яка пов'язана з кількістю учнів, що навчаються, часом і місцем навчання, а також порядком його здійснення.

При цьому деякі вчені педагоги, а саме М. І. Махмутов, вважає, що в педагогіці є необхідність вказати на різницю двох термінів [4], включаючи слово «форма» – «форма навчання». В першій своїй відмінності «форма навчання» означає колективну, фронтальну та індивідуальну роботу учнів на уроці. В цьому значенні термін «форма навчання» відрізняється від терміну «форма організації навчання», що означає який-небудь вид заняття – урок, предметний гурток і т.п.

Що ж розуміється під терміном «організація» взагалі і в чому суть педагогічної трактовки цього терміну?

І. М. Чередов справедливо констатує, що форма організації навчання зумовлює «упорядкування, налагодження, приведення в систему» взаємодії учителя з учнями при роботі над певним змістом матеріалу. Організація навчання переслідує мету забезпечити оптимальне функціонування процесу управління навчальної діяльності зі сторони вчителя.

Суттєва особливість педагогічної праці – вона з початку і до кінця є процесом взаємодії людей. Це посилює роль особистісних взаємин у педагогічній праці: підкреслює важливість моральних аспектів. Специфічним є і результат педагогічної діяльності – людина, яка оволоділа певною частиною суспільної культури, здатна до соціального саморозвитку і виконання певних соціальних ролей у суспільстві.

Вчителями в широкому розумінні слова називають тих, хто озброює молоде покоління знаннями, уміннями, навичками. У вузькому значенні слово вчитель – це людина, яка одержала спеціальну підготовку і займається навчанням і вихованням учнів у загальноосвітній школі. Ця професія захоплююча, творча; для людини, що її обрала, вона є джерелом постійного зростання і вдосконалення, це велика праця душі.

Провідне місце в підготовці сучасного вчителя посідає спрямованість його особистості. Спрямованість особистості педагога – це мотиваційна зумовленість його дій, вчинків, усієї поведінки конкретними життєвими цілями, джерелом яких є потреби, суспільні вимоги і под.

Н. В. Кузьміна виділяє три основні типи спрямованості, які визначають характер педагогічної діяльності вчителя. Дійсно педагогічна спрямованість особистості – це стійка мотивація формування особистості учні її всебічного гармонійного розвитку. Саме ця спрямованість вважається гуманістичною. Гуманістична спрямованість особистості вчителя означає ставлення до дитини як до найвищої цінності, визнання її права на свободу і щасті, вільний розвиток і прояв своїх здібностей. Вільно реалізувати свої творчі можливості задля себе і оточення людина може лише за наявності віри у саму себе. Остання зміцнюється тоді, коли сприймаються і оцінюються не тільки її позитивні якості, а вся особистість у цілому, тобто коли її люблять, поважають її гідність, виявляють гуманність. Водночас гуманізм не є абсолютизованим усепопощенням і покірністю стосовно недосконалості людини. Педагог повинен ставити перед вихованцем посильні і розумно сформульовані вимоги з метою його подальшого розвитку, тобто здійснювати педагогічний вплив гуманістичного, а не авторитарного характеру. Виявляючи в діалозі, співпраці, партнерстві повагу до учня, і толерантність і справедливість, учитель тим самим захищає свободу особистості, продовжує культурну спадщину, творить нові вартості, виступає співучасником зміцнення демократичного ладу.

На основі аналізу літературних джерел та практики підготовки фахівців у вищій педагогічній школі можна констатувати, що основними засадами модернізації професійної підготовки сучасного вчителя є: оновлення змісту та навчально-методичного забезпечення професійної підготовки; розробка нових технологій підготовки фахівця у вищій педагогічній школі, в яких знаходиться відображення рівень розвитку теорії та методики професійної освіти та кращий досвід викладання; опанування сучасними інформаційними технологіями; створення необхідних умов для підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації учителів, в тому числі модераторських центрів для задоволення освітніх потреб учителів; особиста зорієнтованість підготовки майбутнього вчителя на успішне розв'язання завдань сучасних загальноосвітніх закладів.

Однією з основних форм прояву професійної готовності майбутнього вчителя та одним з провідних чинників її формування виступає педагогічна практика. Значення педагогічної практики посилюється в контексті вимог, поставлених державою до сучасного вчителя. Педагогічна практика це логічне продовження теоретичного навчання студентів, сполучна ланка між теоретичним навчанням студента та його майбутньою роботою в загальноосвітніх навчальних закладах.

Вплив педагогічної практики на модернізацію професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя проявляється у вихованні професійних якостей, стійкого інтересу до професії, розвитку здатності до науково-дослідної роботи, закріплені, поглиблені та збагачені теоретичних знань у процесі їх використання для розв'язання конкретних педагогічних

завдань. Не менш важливим впливом педагогічної практики на модернізацію підготовки вчителя можна вважати розвиток потреби в педагогічній самоосвіті та самовдосконаленні. Адже під час педагогічної практики формуються професійні уміння та навички студентів, педагогічна свідомість переходить з площини ідеальних уявлень в систему реальних установок та поглядів майбутнього вчителя. Науковий характер педагогічної практики робить її вплив на модернізацію підготовки майбутнього вчителя цілеспрямованим та розвивальним.

Між суспільним розвитком та професійною діяльністю вчителя існує тісний взаємозв'язок, відображення якого в професійній підготовці вчителя забезпечує успішний перебіг формування готовності студентів до роботи з учнями. Це має теоретичне і прикладне значення, оскільки вчитель не лише формує знання учнів, а й навчає їх визначити проблеми, що належать до ціннісної площини, формувати об'єктивну самооцінку власної пізнавальної діяльності та суспільних ситуацій, висловлювати та обстоювати власну думку.

Предметна підготовка (блок спеціальних дисциплін) спрямована на засвоєння логіки розгортання змісту конкретного наукового знання як складової частини загальнолюдської культури, і як засобу розвитку особистості учня. Він включає вивчення дисциплін необхідних для тієї чи іншої галузі знань і діяльності на сучасному рівні розвитку суспільства.

Таким чином, ефективність професійної підготовки майбутніх вчителів суттєво залежить від організаційних форм навчальної роботи. Основними формами організації навчального процесу у вузі є такі: лекції, практичні, семінарські, лабораторні заняття, спецкурси, спецсемінари, факультативи, педагогічна практика, консультації, колоквиуми, контрольні, курсові і дипломні роботи. Особливе значення в набутті професійних умінь має педагогічна практика і лабораторний практикум із спеціальності.

Професія вчителя завжди була однією із найпочесніших у нашій країні. Вона наповнена великим ідейним змістом, бо тісно пов'язана із розв'язанням головних завдань суспільства. Аналіз світових тенденцій в галузі професійно-педагогічної освіти засвідчує зростання вимог до педагогічного професіоналізму і особистих якостей вчителя. На думку вчених, основними проблемами, з якими зустрічатимуться вчителі в цьому тисячолітті, є:

- постійне ускладнення змісту освіти, гарантування високого рівня освітніх стандартів;
- самостійна постановка і вирішення творчих і дослідницьких завдань;
- ускладнення проблем виховання;
- безперервне оволодіння прогресивними технологіями навчання і виховання, новими досягненнями вітчизняного та зарубіжного досвіду;
- розв'язання складних професійно-педагогічних проблем, які вимагають інтеграції знань, практичних умінь і навичок із таких суміжних

з педагогікою наук, як філософія, психологія, медицина, релігієзнавство, економіка, правознавство, кібернетика та ін;

- робота в єдиному інформаційному середовищі, що передбачає раціональне використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі.

Усе це може здійснювати лише вчитель з високою професійною підготовкою, розвиненими творчими, дослідницькими здібностями, високим рівнем інтелігентності, духовно-морального потенціалу, конкурентоздатності, ерудованості, здібностей до безперервної освіти.

Отже, головними чинниками професійної підготовки сучасного вчителя, що впливають на становлення його особистості, є осучаснення змісту, форм та методів професійної підготовки, застосування різноманітних технологій навчання, особистісно зорієнтований характер підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державні стандарти загальної середньої освіти в Україні. – К., 1997.
2. Дидактика середньої школи / під ред. М. Н. Скаткіна. – 2-ге вид. – М., 1982. – 223 с.
3. Лернер И. Я. Дидактические мотивации учения в школьном возрасте / И. Я. Лернер. – М., 1983. – 234 с.
4. Махмутов М. І. Сучасний урок / М. І. Махмутов. – М., 1985. – 49 с.
5. Харламов І. Ф. Педагогіка / І. Ф. Харламов. – 2-ге вид. – М., 1990. – 348 с.